

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2019, 3 (2): 259-286

Kur'an'dan Hareketle Akıl- Vahiy İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme
An Evaluation on the Relationship between Reason and Revelation
from the Qur'an

Mustafa ÖZDEN

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Dr. Bartın Uni, Faculty of Islamic Science

mozden@bartin.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-7031-5663

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 26.09.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 29.10.2019
Yayın Tarihi / Published : 29.10.2019
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Özden, Mustafa. "Kur'an'dan Hareketle Akıl- Vahiy İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 3 / 2 (Aralık 2019): 259-286.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Kur'an'dan Hareketle Akıl- Vahiy İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Akıl- vahiy arasındaki ilişki boyutunun keyfiyeti problemi, Müslüman düşünce tarihi boyunca ele alınan ve üzerinde durulan, en temel ve önemli konuların başında gelmektedir. Tarihsel süreçlerde oluşan, biçimlenen, gelişen mezhepleri, düşünce ekollerini birbirinden ayıran, ayırıştıran temel niteliklerinden birisi de hiç şüphesiz akıl-vahiy arasındaki ilişki boyutunu anlama, anlamlandırma ve değerlendirme biçimleridir. İşte bu nedenden ötürü bütün mezhepleri, düşünce ekollerini bu konuya ilişkin yaklaşım tarzları kıstas alınarak sınıflandırmak veya ayırıştırmak mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada Kur'an'ın anlam haritası çerçevesi içinde, aklın anlamı, önemi ve akla biçilen rol üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda aklın tarifi, kalp ile olan bağlantısı, aklın işlevleri ve benzeri konular ele alınacaktır. Yine Kur'an'ın anlam bütünlüğü çerçevesinde, vahyin anlamı, önemi, konumu, çeşitleri ve benzeri meseleler üzerinde durulacaktır. Mahiyet itibariyle birbirinden farklı insani olgular olan akıl-vahiy kavramlarının neliği ortaya koyduktan sonra, İslam düşüncesinin şekillenmesinde en etkin faktörlerden biri olan, İslam düşüncesinin biçimlenmesini derinden etkileyen, akıl -vahiy meselesi ve söz konusu edilen bu iki kavramın ilişki bağlamı, Kur'an merkeze alınarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Akıl, Vahiy, Kelam, Mezhep.

An Evaluation on the Relationship between Reason and Revelation from the Qur'an

Abstract

The problem of how the relationship dimension between mind and revelation is one of the most fundamental and the most important issues that have been discussed throughout Islamic history of thought. Undoubtedly, one of the basic features that distinguish and differentiate the sects and schools of thought that have formed and developed in historical processes are the ways of understanding and evaluating the relationship dimension between mind and revelation. For this reason, it is possible to classify or disaggregate all sects and schools of thought according to their approach. Therefore, in this study, the meaning and importance of mind within the framework of meaning map of the Qur'an will be emphasized. In this context, the definition of the mind, its relationship with the heart, the functions of the mind are discussed. In the same way, the meaning, importance, position and types of revelation were emphasized within the meaning of the Qur'an. After revealing the concept of mind-revelation, which are different human phenomena in terms of nature, the issue of mind-revelation, one of the most effective factors in shaping Islamic thought, has been evaluated by taking the Qur'an to the center.

Keywords: Qur'an, Mind, Revelation, Kalam, Sect.

Giriş

Allah insanı yaratmış ve ona hak ile batılı ayırt edebilecek bir bilgi kaynağı olarak akli vermiştir. İnsan, hayatını bu bilgi kaynağına göre idame ettirecek, onunla bilgi üretecek, bilmediği şeyleri de öğrenecektir. Yaşamı boyunca karşılaştığı problemleri onunla çözecek ve onun gösterdiği, işaret ettiği yol haritasına göre hareket ederek yaşamını anlamlı kılacak eylemlere yönelecektir. Bu açıdan insanın yeryüzü yolculuğunda pusulası olan, ona hedeflerini, amaçlarını gösteren, işlerini kolaylaştıran, bilgiye ulaştıran, bilgi üretme kaynağı olan yetisi akıldır. Sadece insanın bilgi kaynağı akıldan ibaret olmayıp birçok farklı yetilerden, güçlerden oluşan bilgisel bir donanımına sahiptir.¹ Ayrıca Allah, insana rahmetinin bir tecellisi olarak vahiy gibi bir bilgi kaynağı ile insanı dolayısıyla akli desteklemiştir. İşte bu iki bilgi kaynağı arasındaki ilişkinin nasıllığı problemi, bu iki kavram arasındaki ilişki boyutu, bağlamı felsefi düşünce ve kelam bilimi tarihi başlangıcından günümüze kadar ele alınan en kadim ve üzerinde kafa yorulan en temel, en önemli konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda Kur'an, insanı enfüsi ve afaki dünyasında şahid olduğu her çeşit, delil, ayet ve veri hakkında düşünmeye, bunun sonucunda karar verme tavsiyesinde bulunur.² (el-Fussilet41/53). Dolayısıyla böyle bir çağrının ne akli vahye ne de vahyi akla karşı bir tehdit unsuru veya tehlikeli bir olgu olarak görmeyeceği apaçık bir husustur. Fakat düşünce tarihinde, zaman zaman sanki bu iki kavram birbirinin zıddı, karşıtıymış gibi algılanmış ve biri diğerinin alternatifi olarak görülmüştür. Genellikle akıl-vahiy ilişkisi konusunda üç farklı tutum söz konusudur. Bunlardan ikisi "aşırı uç" diğeri "ılımlı/ mutedil" olarak görülmüştür. Aşırı olanlardan birincisi; akli insan için yeter mutlak bir bilgi kaynağı ve değer olarak görüp, vahyin imkân ve meşruiyetini reddeden anlayıştır. Ebu Bekir Zekeriyya Râzî (ö.313/925) bu tutumu benimser. Vahiy tarihinin çelişkiler tarihi olduğunu, insanın kurtuluş için aklın yeterli olduğunu söyler. Diğer aşırı tutum ise; "imancılık"tır. Bu düşünceyi benimseyenlere göre, akıl iman alanına müdahil olmamalıdır. Çünkü İman, mahiyeti, özü, alanı itibariyle, bir gizem/sır dünyasıdır. Aklın iman konusunda yapabileceği bir şeyde yoktur. Bu söylemin sûfîler arasında yaygın bir düşünce olduğu bilinmektedir. Üçüncü ılımlı, mutedil gelince; Bu görüşe sahip olanlar, aklın önemini kabul etmekle birlikte gücünün sınırlı olduğunu da ifade ederler. Vahiy akli zayıflatmak için değil, bilakis ona güç vermek, önünü aydınlatmak için vardır. O ışık altında akıl, vahyisiz asla ulaşamayacağı mertebelere ulaşır. Dolayısıyla vahiy, aklın kullanım kapasitesini, ilgi alanını genişletmiştir. Böylece akıl vahiy sayesinde metafizik âleme ilişkin bilgilere de daha kolay ulaşır.³ Yine akıl-vahiy ilişkisi bağlamında Müslüman

¹Bk. Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar V* (Ankara: Semih Ofset, 1995), 19.

²Bk. el-Fussilet41/53.

³Bk. Mehmet S Aydın, *İçeride Kritik Bakış* (İstanbul: İyiyadam Yayınları, 2000), 130.

kelamcılarının hemen hemen büyük çoğunluğu aklın vazgeçilmesi imkânsız bir epistemolojik işlevinin, değerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte, aklın varlık, olgu ve olayların bütün bilgisini ihata etmesindeki kapasitesi konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bu konuda kelam düşünce ekolleri arasında da üç farklı yaklaşım tarzı söz konusudur. Bunlardan ikisi farklı iki aşırı ucu temsil ederken, diğeri ılımlı, itidal ve eklektik metodolojiyi benimser. Aşırı ucun temsilcilerinden birincisi Mu'tezile'dir. Mu'tezile ekolünün büyük ekseriyeti, insanların resuller tarafından tebliğ edilen vahiy bilgilerine muhtaç olduğunu kabul etmekle birlikte aklı mutlak bir bilgi kaynağı olarak görmüşler, akla daima vahiy karşısında hata yapmayan bir hakem rolü görevini vermişlerdir. Yani her şart ve koşulda aklı vahye tercih etmişlerdir. Mu'tezile'ye göre aklın, Allah'ın Varlığını, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini bilmesinin yanında Allah'ın sıfatları ve ahiret hayatının özüne ilişkin bir takım hususları bilebilecek bir yeterliliğe, yetkinliğe sahiptir.⁴ Aşırı uçlardan ikincisi ise; Mu'tezile'nin tam karşıtı, zıttı olan kendisini Ehlü'l-hadis, Ehlü'l-hak, Sıfâtiyye, Ehlü'l-eser olarak niteleyen, büyük çoğunluğu lafzi, literal zihinsel bir tutum ve yapıya sahip olan, zamanla Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî ekolleri şeklinde teorik yapılara dönüşen, ilerleyen süreçte Selefiyye olarak isimlendirilen, dini nasların anlam ve yorumunda aklı, teveli kabul etmeyen ve ilk dönem geleneğini takip ettiğini, bağlı olduğunu söyleyen ekoldür. Bu ekolün dinsel nasları yorumlama usulünü geliştiren İmam Şâfiî (ö.204/820)'dir. Bu söz konusu edilen anlayışın hadis rivayetine ve onun bilgisel değerine ilişkin görüşü şu şekildedir: "La ilme illa eser" yani haberden başka ilim yoktur.⁵ Bu düşünceye göre hakikat ontolojik olarak (bir kere ve tüm zamanlar için) tamamen kitap ve sünnetin altındadır. Kitap ve sünnette açık olmayan bir kısmı sahabenin icma'ında, sahabenin icma 'ında olmayanlar ise naslar talil edilerek hüküm çıkarılır.⁶ Böylece nasların dışında "her yenilik bid'at, her bid'at dalalet, her dalalet sahibi ise cehennemdedir."⁷ Diğer üçüncü ılımlı, itidalli anlayış ise; Sahabeden Hz. Ömer (23/644), İbn. Mesûd (ö.32/652-53) ve İbn Abbâs (ö.68/687-88) kanalıyla Tâbiîn'den İbrahim Nehâi (ö.96/714) ve Atâ b. Ebi Rebah'a (ö.114/732) gelen, buradan Ebu Hanîfe'ye (ö.150/767) uzanan, İmam Mâturîdî (Ö.333/944) tarafından sistematik bir düşünce ekolu haline gelen, dinin genel maksatlarını, maslahatı, hikmeti, şartları gözetken, aklı vakıa ile direk ilişkiye sokan Mâturîdiyye ekolüdür. İmam Mâturîdî kurduğu bilgi

⁴Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 245.

⁵ Ebu Bekr Bağdadî, *Şerefu Ashâbil-Hadis*, thk. Mehmed Said Hatipoğlu, (Ankara, 1991), 51.

⁶Ebu Zeyd-Nasr Hamid, *el-İmam Şafii* (Kahire, 1992), 93; Muhammed Arkoun, *Tarihîyyetü'l-Fikri'l-Arabî*, trc. Hişam Salih, (Beyrut, 1986) 80.

⁷ Abdurrahman Abdülhâdî, *Sultatu'n- Nass* (Beyrut 1993), 126.

epistemolojisinin temel kaynakları arasına hem akılı hem vahyi yerleştirmiştir. Onun bilgi epistemolojisinde akıl, dini bilgiye ulaşmada diğer iki kaynaktan daha önemlidir. Akıl tıpkı vahiy gibi, dinde bir delildir ve doğru bilginin kaynağıdır. Çünkü Allah, hakikate ulaştırıcı ve doğru yolu insana gösteren akıl kullanmayı emretmektedir. Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre akıl, diğer iki bilgi kaynağının sağladığı bilgilerin doğruluğunun sağlamasını yapan bir ölçüdür.⁸ Zira vahyin muhatabı akıldır, yani Allah'ın yapınız ve yapmayınız hitabının muhatabı akıl sahibi olan insandır.⁹ Akıl muhatap vahiy ise mesajdır. Vahiy muhatabının yani aklın imkânlarını dikkate alarak konuşur. Zaten vahyin içinde akıl vardır.¹⁰ Kur'an (vahiy) akla işaret ederek, kendisini akıl zemininde tartışır ve meşruluğunu akıldan alır. Akıl ortadan kalkarsa vahiy de ortadan kalkar. Mâtürîdî bu hususu yani, akıl-vahiy birlikteliğini "vechani" kelimesini kullanarak ifade eder¹¹. Dolayısıyla Ona göre akıl-vahiy ayrı ayrı şeyler değil birbirinin mütemmimidir, tamamlayıcıdır, yardımcıdır demek yanlış olmaz. Birinin tıkanıdığı yerde biri diğerine yardım eder. Çünkü her ikisinin de yaratıcısı Allah'tır. Zaten Allah'ın insana en büyük lütfu, ihsanı, ona akletme gücü ve yeteneğini vermesidir. Kur'an insandan aklın kullanılmasını istemektedir.¹² Aklını kullanmayanları ise şiddetle eleştirmektedir, kınamaktadır.¹³ Kur'an-ı Kerim'de birçok ayetin "düşünesiniz", "akledesiniz" vb. şeklindeki hitabından hareketle ünlü filozof İbn Rüşd; Kur'an aklımızı kullanarak varlık üzerinde düşünmemizi, onlar hakkında bilgi edinmemizi farz kılmıştır şeklinde bir çıkarımda bulunur.¹⁴

Dolayısıyla ekollerin akıl-vahiy meselesine ilişkin yaklaşımlarını, akıl ve vahyin beraberliğini, uyumunu, önemini, gerekliliğini kısaca belirttikten sonra, Kur'an'ın anlam haritası çerçevesi içinde, aklın anlamı, önemi ve akla biçilen rol üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda aklın tarifi, kalp ile olan bağlantısı, işlevleri ve benzeri konular ele alınacaktır. Yine, Kur'an'ın anlam bütünlüğü çerçevesinde, vahyin anlamı, önemi, konumu, çeşitleri ve benzeri meseleler üzerinde durulacaktır. Mahiyet itibarıyla birbirinden farklı olgular olan akıl-vahiy kavramlarının neliğini ortaya koyduktan sonra, İslam düşüncesinin şekillenmesinde en etkin faktörlerden biri olan, İslam düşüncesinin biçimlenmesini derinden etkileyen, akıl -vahiy meselesi ve söz konusu edilen bu iki kavramın ilişkisel bağlamı, Kur'an merkeze alınarak değerlendirilecektir.

⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf, (İstanbul), 4, 8, 27, 136.

⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l- Kur'an*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mîzan Yayınevi, 2006), 6: 82; 8:161-162.

¹⁰ Aydın, *İçe Kritik Bakış*, 131.

¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 4.

¹² Bk. el-Bakara 2/164, el-Âl-i İmran 3/118, el-Yûsuf 12/ 2, el-Enbiyâ 21/10, el-Nûr 24/61, el-Şu'arâ 26/28, el-Fussilet 41/53, el-Zuhuf 43/3, el-Zâriyât 51/20-21, el-Yûnus 10/42, el-Ra'd 13/19.

¹³ Bk. el-Enfâl 8/22, el-Yûnus 10/100.

¹⁴ Mehmet Aydın, *İslam'ın Evrenselliği* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000), 109.

Öncelikle çalışmamızın üzerine bina edildiği akıl ve vahiy kavramlarının etimolojik ve terimsel anlamlarını analiz etmek gerekir.

Akıl Kavramının Etimolojik ve Terimsel Anlamları

Akıl kelimesi sözlükte ; idrak etmek, anlamak, bilmek, şuurlu olmak, ölçülü olmak, duymak, menetmek, alıkoymak, engellemek, bağlamak, bilgiyi kabul etmeye hazır kuvve, dili tutulmak, tutmak, diyet ödemek gibi anlamlara gelen , Arapça "a-k-l " kelimesinden türetilen bir isimdir.¹⁵ Akıl kavramı bir felsefe ve mantık terimi olarak; "Varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç" manasında kullanılmaktadır.¹⁶

Felsefi sözlüklerde akılla ilgili yapılan tanımları da şöyle özetleyebiliriz: "Akıl genel olarak, insanda var olan soyutlama yapma, kavrama, bağıntı kurma, düşünme, benzerliklerin ve farklılıkların bilincine varma kapasitesi, çıkarsama yapabilme yetisi. Vahiy, inanç, duygu, duyum, algı ve deneyden farklı olarak, salt insana özgü olan bilme yetisi, doğru düşünme ve hüküm verme yeteneği, kavram oluşturma gücü..." biçiminde tanımlanmıştır.¹⁷

Akıl kelimesinin sözlük anlamlarını kısaca verdikten sonra çeşitli düşünce ekollerinin terimsel anlamda akılı nasıl tanımladıklarını belirlemek son derece önemli olsa gerek. Şunu peşinen ifade etmeliyiz ki akıl meselesi asırlarca hem filozofları hem de kelimcileri meşgul etmiştir. Aklın ne olduğu hususunda kelimciler farklı tarifler yapmışlardır. Bu yapılan tariflerin her birinde aklın değişik yönleri ifade edilmiştir.

Aklı mutlak bir bilgi kaynağı olarak kabul eden, Mu'tezile kelamının temellerini atan Vāsıl b. Atā'ya (ö.131/748) göre akıl: "hakikatin bilinmesini sağlayan kaynaktır". Mu'tezile mezhebinin temel prensiplerini sistematize eden Ebu'l- Hüzeyl Allaf da (ö.235/849) akılı, "insanı diğer varlıklardan ayıran ve nazārî bilgilerin öğrenilmesini sağlayan bir güç" diye tarif eder. Önemli mu'tezilî alimlerden Cahız (ö.255/869) ise şöyle tanımlar: "Akıl insandaki

¹⁵ Bk. İbn manzûr, "Akıl", *Lisānü'l- Arab* (Beyrut 1990), 9: 458; Rāgıb el-İsfehānî, "Akıl", *Müfredātü el-Fazî'l- Kur'an*, thk. Saffan Adnan Davudî, (Beyrut: ed-Darü'ş-Şamiyye 1997), 577-578; Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, "Akıl", *Kelam Terimler Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 21-22; İbrahim Mustafa v.dğr., "Akıl", *Mu'cemü'l- Vasit* (İstanbul: Çağrı Yayınları 1989), 2: 616; Mevlüt Sarı, "Akıl", *el-Mevarid, Arapça Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar yayınları 1982) 1031-1032; Luis Ma'luf, "Akıl" Müncid, *Darü'l- Meşrik*, Beyrut 1986.520-521.

¹⁶ Hayri Bolay, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2:238.

¹⁷ Ahmet Cevzici, "Akıl", *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul 2000), 33.

anlama ve kendini zararlı şeylerden koruma yetisidir" der.¹⁸ Mu'tezile denilince ilk akla alimlerinden birisi olan Kadī Abdülcebbār'da (ö.415/1025) akılı; "insanın düşünmesini ve yaptığı eylemlerden sorumlu tutulabilmesini sağlayan belirli bilgilerin toplamından ibarettir"¹⁹ biçiminde tarif eder. Ebu Ali Cübbā de (ö.303/915) akılı, "ilim elde etme gücü değil, ilim şeklinde açıklar. Buna göre insan, akıyla delinin kendisini engelleyemediği şeyden kendini alıkoyar"²⁰ şeklinde tanımlar. Bu yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere Mu'tezili kelimcilerin bir bölümünün akılı araz olarak kabul ettiklerini söylemek mümkündür.²¹

Akıl meselesinde Ehl-i Sünnet kelimcilerinin da üzerinde birleştikleri bir akıl tanımı yoktur. Ehl-i Sünnet kelimcilerinin öncüsü olarak kabul edilen Hāris el-Muhāsibī akılı şu şekilde tanımlamaktadır: "Aklın cevher, araz, cisim, cinsinden bir şey olmadığını, faydalı olanı zararlı olandan ayırt etmesi için Allah tarafından insana doğuştan verilen bir garīze/tynet olduğunu ve varlığının yalnızca eylemleri vasıtasıyla bilinebileceğini" belirtir.²² Selefiyye'nin İmamı sayılan Ahmed b.Hanbel'de (ö.241/855) akılı; "insanda doğuştan mevcut bir tabiat olarak" tanımlamaktadır.

Ehl-i Sünnetin Mātūrīdīlik ekolünü sistematize eden ve İlk bilgi kuramından bahseden İmam Mātūrīdī'de akılı, analiz (tahlil) ve sentez (terkip) yapma kabiliyeti olarak görür.²³ Mātūrīdī'nin en önemli takipçilerinden biri olan Ebu'l-Muīn en-Nesefī (ö.508/1115) ise akılı bir bilgi sebebi, bir bilgi kaynağı olarak kabul eder. Nesefī, akıl ile nazar ve istidlāl etmekten, bilgiye ulaştıran "bir bilgi elde etme yolu" olarak görür.²⁴ Dolayısıyla Nesefī'ye göre akıl, bilinmesi mümkün olanları sınıflayarak onlardan mantıki sonuçlar çıkaran ve insana kıyas yapma gücü veren bir araç olarak kabul edilmektedir.²⁵ Pezdevī de (ö.493/1100) Allah, insanların eşyanın hakikatini tanımaları için akılı bir vasıta olarak yaratmıştır²⁶ biçiminde tanımlar. Ehl-i Sünnetin Eş'arī ekolüne mensup kelimcilerin büyük ekseriyeti yapmış oldukları akıl tanımları konusunda Mu'tezile ekolüne yaklaştıkları görülmektedir. İmam Eş'arī (ö.324/936) akılı;

¹⁸ Hüsni Zeyne, *el-Akl inde'l-Mu'tezile* (Beyrut, 1978, 18-21.

¹⁹ Kadī Abdülcebbār, *el-Muğnī*, thk. Muhammed Ali en-Neccar v.dğr., (Kahire, 1965), 9:275-279.

²⁰ Ebü'l- Hasan Eş'arī, *Makālātü'l- İslāmiyyīn*, nşr. Hellmut Ritter, (Wiesbaden :Franz Steiner Verlag GmbH, 1980), 480.

²¹ Nazzam ise bu görüşe muhalefet ederek aklın araz değil cevher olduğunu söyler. Yavuz, "Akıl", 2:242.

²² Muhāsibī, *Şerefü'l-Akl ve Mahiyetüh*, nşr. Mustafa Abdülkadir Ata, (Beyrut, 1986), 17.

²³ Bk.Mātūrīdī, *Kitābü't-Tevhīd*, 5.

²⁴Nesefī, *Tabsiratü'l-Edille fī Usûli'd- Dīn*, thk. Hüseyin Atay, (Ankara: DİB Yayınları, 1993), 1:27; Taftazānī, *Şerhu'l-Akâid*, trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 99.

²⁵ Bk.Nesefī, *Tabsiratü'l- Edille*,1:27.

²⁶ Ebu'l-Yusr Muhammed Pezdevī, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafettin Gölcük, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988), 297.

“zorunlu bilgilerin bir kısmını bilmek”²⁷ biçiminde tanımlar. Bâkılânî (ö.403/1013) Eş ‘arî’nin tanımını biraz daha açarak, “akıl, zorunluların zorunluluğunun, imkânsızların imkânsızlığının adetlerin cereyanının bilgisidir”²⁸ diye tarif eder. Fahreddin Râzî de (ö.606/1210) akıl;” zahir olan şu ki akıl bir garîze olup aletler sağlıklı olduğunda bu garîzeyi zorunluların bilgisi izler”²⁹ biçiminde bir tanım yapmıştır. Son dönem Eş ‘arî kelimcilerinden Taftazânî (ö.793/1390) ise akılı şöyle tarif etmektedir: “Akıl, insana mahsus bir kuvve olup kişi o sayede ilim öğrenme ve idrak etme kabiliyetine sahip olur.”³⁰ Yine Eş‘arî ekolünün son dönem temsilcilerinden Cürcânî (ö.816/1413) kendisine kadar ulaşan akıl tanımlarını Ta‘rifâtı’nda şöyle özetlemektedir:

- 1-“Akıl, insanın bedenine ilişkin Allah’ın yarattığı manevi bir cevherdir.”
- 2-“Akıl, kendisiyle hak ve batılın bilinmesini sağlayan kalpte bulunan bir nurdur.”
- 3-“Akıl, tedbir ve tasavvur açısından insan bedeniyle ilişkili olan fakat maddeden soyutlanmış bir cevherdir”.
- 4-“Akıl, insan için bir kuvvettir, yetidir. Akıl yeteneğinin insandan farklı olduğu durumu açıklar. Hakikatte fiili gerçekleştiren “nefis”dir. Onun aleti ise akıldır. Bu tıpkı kesen kişi ile bıçak arasındaki ilişkiye benzer.”
- 5-“Akıl, nefis ve zihin birdir, aynı şeydir. Ancak akıl olarak adlandırılması bilen olduğu içindir. Nefis olarak adlandırılması idrak yetisini istediği gibi kullandığı içindir. Zihin olarak adlandırılması ise idrak etmeyi hazırladığı içindir”.
- 6-“Akıl, varlığın hakikati kendisi ile bilinen bir cevherdir. Onun mahalli ise kafa ve kalptir”³¹ şeklinde özetledikten sonra akıl çeşitleri hakkında bilgi vermektedir.³²

Aklın Mahiyeti

Kur’an, (vahiy) aklın mahiyetine ilişkin herhangi bir malumat vermemesine rağmen kelimciler aklın mahiyeti yönelik birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir.

²⁷ Bk.İbn Füre, *Mücceredü Makâlâtî’ş- Şeyh Ebi’l- Hasan el Eş‘arî*, nşr. Daniel Gimaret, (Beirut, 1986), 31-32; Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu’l- Mevâkıf*. trc. Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 2:436; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 297.

²⁸ Cürcânî, *Şerhu’l- Mevâkıf*, 2:436.

²⁹ Cürcânî, *Şerhu’l- Mevâkıf*, 2:436.

³⁰ Taftazânî, *Şerhu’l-Akâid*, 99.

³¹ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Kitabü’t- Ta‘rifât*, (Tahran, 1308), 65.

³² Cürcânî, akılı dört bölüme ayırmaktadır: 1-Heyulani akıl, 2-meleke halinde olan akıl, 3- eylem halinde olan akıl, 4- istifade edilen akıl şeklinde tasnif etmiştir. Bk. Cürcânî, *Kitabü’t- Ta‘rifât*, 65-66.

Aklın mahiyeti hususunda kelimcilerin görüşlerinin odak noktası, aklın maddeden soyutlanmış bir cevher veya araz olduğu noktasında toplanmaktadır ki bu konuda kati bir kanaat ortaya koymak zor olsa gerektir. Zira cevher veya araz olduğu konusunda ortaya konan görüşlerin hiçbirisi kesin kanıtlara dayanmamaktadır.³³

Yine aklın yaratılışta her insanda aynı mı yoksa farklı mı olduğu hususu kelimciler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konuda Mu'tezilî alimler her insanda aklın doğuştan aynı olduğunu söylerken, Sünnî kelimciler bu görüşün aksini ifade ederek her insandaki aklın, idrak yetisinin, bilme kabiliyetinin farklı olduğu ve doğuştan değişik derecelerde yaratıldığı fikrinde birleşmişlerdir.³⁴ Bu konuda İmam Mâtürîdî'nin görüşünü akıl tanımından hareketle belirlemek mümkündür. Mâtürîdî'nin akıl tamına baktığımız zaman akli mahiyet yönünden değil işlevsel yönünü dikkate alarak tanımlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre aklın fonksiyonu; " aynı özellikte olanları bir araya getirme ve farklı özellikte olanları da ayırabilme" yetisi olarak tarif edilmiştir.³⁵ Mâtürîdî'nin bu açıklamasından anlaşılacağı üzere akıl, dış dünyadaki eşyada bulunan aynı özellikler bulunanları bir araya getirmekte, aynı zamanda nesnelerin değişik yönlerini ve özelliklerini belirleyerek tek tek objelerden tümel kavramlar oluşturur. Akıl bu işlevini yaparken istidlâl ve nazar metodunu kullanır.³⁶ Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre akıl, kendi mahiyetinin ne olduğunu idrak etme, bilme şansına, yetisine sahip değildir. Akıllar, akılların keyfiyetini bilme, anlama yönünden acizdir, cahildir. Akıl kendi kendisinin nasıl çalıştığını da bilemez.³⁷ Mâtürîdî'ye göre "Akıl nedir?" sorusunun cevabını akıl veremez. Çünkü akla böyle bir güç, istidat verilmemiştir. Dolayısıyla bu konuda diğer bilgi kaynaklarına baş vurmamak gerekir. Bu meselede duyulardan bir yardım alınmayacağı aşikardır. Çünkü duyular fizik alemle ilgili bilgilere kaynaklık eder. Tabiatıyla akıl duyu organlarının alanı haricinde kalmaktadır. Geriye akli tanım için müracaat edilebilecek tek bir kaynak kalmaktadır. Şüphesiz o kaynaktan vahiydir. Enteresandır ki vahiyde de akıl mahiyet açısından değil işlevleri bakımından konu edilmiştir. Aklın imkânlarını, gücünü dikkate alarak konuşan vahiy, aklın ne olduğundan daha ziyade aklın değer ve fonksiyonlarına değer atfeder. Akla fonksiyonel görevleri açısından hitap eder ve onun gücünü, imkânlarını dikkate alarak konuşur. Düşünen, araştıran, bilen, anlayan, gören, değerlendiren, değerler üreten, ibret

³³Bk. Muhasibî, *Şerefü'l-Akl ve Mahiyyetüh*, s.17, vd.; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 5; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5: 368; . Cürçânî, *Kitâbü't- Ta'rîfât*, 65; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 297,298; Zeyne, *el-Akl inde'l-Mu'tezile*, 18-21.

³⁴Nûreddin Sâbûnî, *el- Bidaye fî Usûli'd- Dîn*, trc. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 19.

³⁵Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 5.

³⁶Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 426.

³⁷Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8: 251.

alan pratik aklın önemine vurgu yapar.³⁸ Yani aklın ne olduğundan daha ziyade fonksiyonel yönüne işaret eder ve onun mahiyetine yönelik herhangi bir bilgi aktarımında bulunmaz.

İmam Mâtürîdî’de vahyin bu üslubuna, metoduna uyarak, aklın mahiyetine yönelik bir şey söylemezken, aklın ontolojik bir varlığı bulundurduğunu ifade eder. Ona göre akıl alemin içinde bulunup onun bir parçasıdır.³⁹ Yani Mâtürîdî’ye göre akıl sadece zihinsel bir varlık değildir. Aklın, zihin haricinde de bir varlığı bulunmaktadır. Ancak bunun ne olduğu ve mahiyetini, tam bir biçimde bilme, anlama gücü, kudreti akla verilmemiştir. Mâtürîdî aklın mahiyeti bilinmese de, onu fonksiyonları ve nitelikleri açısından tanımlayarak, hakikatin akılla idrak edilebileceğine dikkat çekerek⁴⁰ gerçeğe ulaşmada akla çok önemli bir mevkie vermektedir.

Mâtürîdî hakikatin akıl ile bilinebileceğini ifade etmekle birlikte diğer ekollerde olduğu gibi aklın elde ettiği veya ulaştığı bilgilerle akli aynileştirmez.⁴¹ Bu bağlamda Mâtürîdî’nin önemli takipçilerinden Pezdevî’de akıl konusunda şunları ifade etmektedir; Akıl parlak, latif bir cisimdir. Aklın yeri beyin olup, etkisi kalptedir. Kalp; gözün, güneşin ve eşyanın ışığıyla algılayıcı olması gibi aklın nuruyla nesne ve eşyaları bilir, idrak eder. Nur azalır veya zayıflarsa idrak de o oranda azalır veya zayıflar diyerek aklın çok farklı, çeşitli işlevlerine işaret etmektedir.⁴²

Böylece kelamcılar aklın mahiyetine yönelik birtakım görüşler ileri sürseler de, vahiy aklın mahiyetine ilişkin bir bilgi vermemekte ve bu hususta sessiz kalmaktadır.

Aklın Fonksiyonu

Yüce Allah insanı yaratmış, onu hak ile batılı ayırt edemeyeceği bir çaresizlik içinde bırakmamıştır. İnsana hakikati gösteren deliller ve onları tanıyabileceği akıl gücü lütfetmiştir. Allah vermiş olduğu bu akıl nedeni ile insanı muhatap almış, teklifte bulunmuş ve ona birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Dolayısıyla akıl kendi başına bağımsız bir bilgi kaynağı olmakla birlikte, diğer bilgi elde edilen kaynakların kontrolünü de yapar. Bütün bilgi kaynaklarından gelen bilgileri tasnif eder ve kendisine iletilen bilgilerin güvenilirliği ile ilgili

³⁸ Bk. el-Bakara 2/44, 170, 219, 266; el-Âl-i İmrân 3/65, 191; el-En’âm 6/32, 50, 65, 98; el-Yûsuf 12/2, 109; el-Enbiyâ 21/10; el-Kasas 28/60; el-Tevbe 9/81.

³⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 5; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 5: 368.

⁴⁰ “Yudraku bihi’l-hak” bk. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 1:234 ;6:52-53.

⁴¹ Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 2: 436; Kadî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 9: 275-279; ibn Fûrek, *Müccerredü Makâlâtü’ş-Şeyh Ebi’l-Hasan el-E ‘arî*, 31-32; Pezdevî, *Ehl-i sünnet Akaidi*, 297.

⁴² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 297,298.

kararlar verir. Akıl bununla da yetinmez kendisine ulaşan bilgilere dayanarak başka bilgiler de üretir.⁴³ Aynı zamanda akıl bazı şeyleri bedihi (apriori) olarak bilir. Bu bilgiler zorunlu bilgilerdir.⁴⁴ Örneğin mantık ilminde anlatılan, bir şeyin aynı anda iki farklı yerde olmayacağı, bir şeyin kendisiyle özdeş olduğu, üçüncü ihtimalin yokluğu, bütün parçasından büyüktür vb. şeyler bu tür bir bilgidir. Akıl duyularımızın verileri ile apriori bilgileri kullanarak yeni düşünceler, fikirler üretir. Fakat bu fikirlerin bilgi olabilmesi için diğer bilgi kaynaklarıyla kontrolü gerekir. Söz gelişi zihnimize, insanın bir duvardan hiçbir değişiklik olmadan geçebileceği fikri gelir. Fakat bunun duyu organlarımızın verileriyle, mümkün olmadığını anlarız.

Akıl gerek bilgi kaynağı olarak gerekse diğer bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sağlayan bir yeti, güç olarak bilgi epistemolojisinde çok önemli bir konuma sahiptir. Eğer akıl kabul edilmez, ona ve verdiği bilgilere güvenilmezse o zaman her türlü bilgi ve değer de geçerliliğini yitirir. Bu bağlamda Kuran; asla akli küçümsemez, değersiz hale getirmez, aksine inkarcılığı, sapkınlığı, günahkarlığı ve cehaleti akli kullanmamaya ve akletmemeye bağlar. Ve bu konuda şöyle buyurur: "...ancak bilginler düşünüp anlar"⁴⁵, "...Allah azabı akıllarını kullanmayanlara verir."⁴⁶, "...ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir beyyine ile yaşasın..."⁴⁷ Dolayısıyla akli küçümsemek, atıl bırakmak, karşı çıkmak, Allah'ın insana yol gösterici (hidayeti amme)⁴⁸ olarak lütfettiği bu niteliğin kıymetini bilmemek anlamına gelir. Çünkü Kuran kendisinde akıl bulunanları, akli kullananları diğer varlıklardan daha saygın ve daha değerli olduğunu beyan eder.⁴⁹ Ayrıca Kuran, yüzlerce ayette akla direk veya dolaylı vurgu yaparak aklın önemini, akıl yürüterek doğru bilgiye ulaşabileceğini haber vermektedir.⁵⁰ Birçok ayette duyu ve tecrübeyle elde edilemeyen bilgilerin aklın istidlal (nazar) yaparak bilgiye ulaşılabilmesine vurgu yapılmaktadır. Zira vahiy, vahyin vahiy olduğunu bize bildirmesi açısından akla muhtaçtır. Yani vahiy (Kur'an), hakikate erişmede, doğru yolu gösteren delilleri bilmede yani, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğru söyleyip söylemediğini tespit etmede ve vahyin içeriğini anlamada akla çok özel bir

⁴³Maturîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 16.

⁴⁴Nesefî, *Tabsîratü'l-Edille*, 1:27; Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûlid-Dîn*, 49-50; Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 100.

⁴⁵ el-Ankebût 29/43.

⁴⁶ el-Yunus 10/100.

⁴⁷ el-Enfâl 8/42

⁴⁸ İsfehânî, *Müfredâtü'l- Kur'an*, 835.

⁴⁹ Bk. el-Bakara 2/31-34; el-İsrâ 17/70)

⁵⁰ Bk. el-Bakara 2/164; el-Fussiler 41/53-54; el-Zâriyât 51/20-21; el-Gâşiye 88/17-20.

görev, konum biçmiştir.⁵¹ Bu bağlamda peygamberlik ve akıl iki vahiydir.⁵² Dolayısıyla insan için iki bilgi kaynağı söz konusudur. Birincisi tabii bilgi kaynağı olan akıl, ikincisi ise sözlü bilgi kaynağı olan vahiydir. Akıl her insana doğrudan direk olarak verilmiş, vahiy ise özel seçilmiş kişiler kanalıyla yani, peygamberler tarafından tebliğ edilmiştir. Neticede vahiy ve akıl ayrı ayrı şeyler değil birbirinin mütemmimidir, tamamlayıcısıdır, yardımcısıdır demek yanlış olmaz. Birinin tıkanıdığı yerde biri diğerine yardım eder. Çünkü her ikisinin de yaratıcısı Allah'tır. Zaten Allah'ın insana en büyük lütfu, ihsanı, akletme gücü ve yeteneğini vermesidir. Akıl, haber ve duyu alanlarının dışında kalan birçok konuda insana doğru ve güvenilir bilgi verir. Böylece akıl insanın bilgiye erişmesinde önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla akıl insan için vazgeçilmez bir bilgi kaynağıdır.

Vahiy Kavramının Terminolojik Analizi

Sözlükte vahiy; gizli konuşmak, bir şeyi hızlı ve gizlice kalbe bildirmek, esinlenmek, ima yoluyla konuşmak, işaret etmek, ilham etmek, sürat etmek, kitabet, risalet ve ses gibi anlamlara gelmektedir.⁵³ Ayrıca vahiy kelimesinin kitap ve mektup manasına geldiği de ifade edilmektedir.⁵⁴ Vahiy kelimesinin asıl anlamı ise, gizli, süratli ve ses olmaksızın yapılan bir bildirimdir.⁵⁵ Vahiy en genel manasında da, "seri bir ima ile söz" demektir.⁵⁶

Vahiy kavramının terim anlamı ise; "Allah'ın bir emrini, bir hükmünü veya bir bilgiyi elçisine gizlice bildirmesi"⁵⁷ demektir. Yani vahiy, aynı varlıksal boyutta olmayan, iki varlık arasında gerçekleşen ve üçüncü şahısların idrak etmesi mümkün olmayan bir iletişim şeklidir. Diğer bir deyimle vahiy, Allah'ın iradesinin, mesajının elçiler vasıtasıyla muhataba iletilmesi eylemidir. Yani vahyin bir tarafında Allah diğer tarafında ise insan vardır. Kısaca vahiy, Allah ile beşer arasında bir iletişim olayıdır. Kur'an'da vahiy kelimesi yetmiş sekiz ayette geçmektedir. Vahiy kelimesi yetmişten fazla yerde fiil formatında, altı

⁵¹ Bk. el-Âl-i İmrân 3/191; el-Nisâ 4/94; el-En'âm 6/98; el-A'râf 7/179; el-Yûnus 10/100; el-Hac 22/46; el-Ankebût 29/20; el-Zümer 39/18; el-Fussilet 41/53; el-Zuhuruf 43/2-3; el-Duhân 44/58; el-Kâf 50/37.

⁵² Bk. Râgıb el- İsfehânî, *Kitabü'z-Zerî'a ilâ Mekârimi's-Şerî'a*, nşr. Ebu Yezîd el-Acemî, (Kahire: Darü's-Sahve, 1985), 207.

⁵³ Bk. İbn. Manzûr, "Vahiy" *Lisânü'l-Arab*, 15:39-382; İbn. Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, "Vahiy" *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Beyrut 1999, 2: 634; İsfehânî, "Vahiy" *Müfredâtü'l-Kur'an*, 536; Sarı, "Vahiy" el-Mevarid, 1639-1640; Ma'luf, "Vahiy" *Müncid*, 891-892.

⁵⁴ İbn Manzûr, "Vahiy", *Lisânü'l-Arab*, 15:379-380.

⁵⁵ Bk. (el-A'râf 7/143; el-Meryem 19/52; el-Tâ-Hâ 20/11-12; el-Kasas 28/7).

⁵⁶ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 3:2032.

⁵⁷ İbn Manzûr, "Vahiy", *Lisânü'l-Arab*, 15: 379.

kez de 'vahiy' biçiminde isim olarak geçmektedir.⁵⁸ Vahyin faili Allah, nesnesi mesaj, yani ilahi hükümler, emirler, vasıtaları levh-i mahfuz, Cebrail ve peygamber, muhatabı ise insandır. Sözlük anlamında olan vahiy kelimesi Kur'an'da akıllıya, akıl verilene istinat edilmektedir. Ayrıca Kur'an vahiy kavramını cansız ve akıl sahibi olmayan canlı varlıklara da istinat eder. Kuran'ın bu varlıklara hitap etmesi ve muhatap aldığı bu varlıkları akıl sahibi konumuna yükselterek akılıymış gibi muamelede bulunması, bu varlıkların ince işler yapmasına yorumlanabileceği gibi, bu tür işler yapmasını sağlayacak fitri /tabii kanunlardaki inceliğe, sanata, işaret etmek anlamına da gelmektedir.⁵⁹ Bazen Kur'an vahiy kavramını insana istinat ettiği gibi, insanların birbirine ve şeytanın insanlara yaptığı gizli fısıldamaları, içi boş yaldızlı söz söylemelerini, birbirlerine ilham vermelerini de vahiy kelimesiyle ifade etmiştir⁶⁰ .Görüldüğü üzere vahiy ve ilham kelimelerinin sözlükte ve Kur'an'daki kullanılışları aynı anlamda olmalarına rağmen, vahiy, fasılalı da olsa, tamamlamak şartı ile sürekli ve süratle yerine getirilecek bir görevi ifade eder. İlham ise ani olarak bir düşüncenin, fikrin kalbe doğmasıdır ve bir andan fazla devam etmez. Sonra tekrar gelmesi de kesin değildir. Bu manadaki vahiy peygamberlere mahsus değildir ve her insanda vuku bulabilecek bir durumdur.⁶¹ Allah Şura süresi 51. Ayette insanlarla üç⁶² şekilde iletişime girdiğini, konuştuğunu açıklamıştır. Bu ayette Allah; "Hiçbir beşerle Allah'ın yüz yüze konuşması olacak iş değildir.⁶³ Ancak vahyetmek suretiyle veya cisim arkasından konuşur yahut da elçi göndererek dilediğini vahyeder"

⁵⁸ Muhammed Fuad Abdülbâki, "Vahiy" el-Mü'cemü'l- Müfehres li el-Fâzi'l -Kur'ani'l -Ke'im (İstanbul: Mektebetü'l -İslamiyye, 1984),746-747.

⁵⁹ Bk. el-Nahl 16/65;el-Fussilet 41/12;el-Zilzâl 99/5 ;Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9: 6011; Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömerb.Muhammed ez- Zemaşerî, *Tefsirül Keşşâf* (Beyrut: Darü'l-Magribe, 2005), 1216.

⁶⁰ Bk. el-En'âm 6/112; el-Tâ-Hâ 20/38;el- Kasas 28/7 ; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 2032.

⁶¹ Atay, *Kur'an'da İman Esasları*, 108.

⁶² Alimler naslardan hareketle peygamberlere gelen vahiy çeşitlerini şu şekilde sıralamışlardır: 1.Sadık rüyalar şeklinde gelen vahiy.2.Allah'ın perde arkasından resullerine hitap ederek indirdiği vahiy.3.Allah'ın elçilerin kalbine ilka ettiği vahiy.4.Cibriil'in melek suretinde rasullere gözükerek getirdiği vahiy.5.Cibriil'in kendisi görünmeden Peygambere tebliği ettiği vahiy. Bu çeşit vahiy Allah Resulüne çan sesine veya arı vızıltısına benzer şekilde gelen vahiydir.6.Cibriil'in insan suretine girerek getirdiği vahiy. Bu şekilde gelen vahiylerle açık (celi/ zahir) vahiy denmektedir. Ayrıca alimler ilhamı da vahyin bir türü olarak kabul etmişler ve buna gizli (hafi/ batın) vahiy denilmiştir. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 4255-4260; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb* (Beyrut: Darü'l- Fikir, 1981), 27:190; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l- Kur'an*, 6:182. İmam Mâturîdî ise, diğer alimlerden farklı bir şekilde vahiy çeşitlerini şöyle tasnif etmektedir:1.Nubuvvet vahyi, 2.işaret vahyi,3.ilham vahyi, 4.gizlilik vahyi olmak üzere dört tür vahiy çeşidinden bahsetmektedir. Bk. Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8:142.

⁶³ Kur'an, Allah'ın kendileri ile konuşmasını talep edenleri, "bilgisizlikle /cehaletle" nitelendirmektedir. Bk. (el-Bakara 2/118).

buyurmaktadır. Bu ayette Allah, beşer cinsi ile üç şekilde iletişim kurduğunu açıklamaktadır:

Birincisi, insana doğrudan vahyetmek suretiyle. Bu çeşit vahiyde peygamberlerle diğer bütün insanlar birleşirler. Bu ilham etmek, kalbe doğmak ve bildirmek anlamındadır.

İkincisi, perde arkasından konuşmak suretiyle. Bu Allah'ın işittirmek istediği kimseye işittirmesi için sözlerini herhangi bir cisimde-örneğin Musa (a.s.) ağaçtan işittirmesi gibi-yaratmasıdır.⁶⁴ Burada perde arkasından konuştu tabirinin anlamı görülmeyeceği şekilde konuştu manasına gelmektedir.

Üçüncüsü, bir elçi melek göndermek suretiyle 'dilediği' mesajı onunla bildirmek şeklinde gerçekleşen vahiydir. Bu çeşit vahiy sadece peygamberlere mahsus olup elçi meleği Cibriil'in getirdiği vahiydir. Dinde vahiyden söz edildiğinde bu vahiy anlaşılır. Bu tür vahiyde Allah'la peygamberler arasında melek aracılık görevi yapar. Dolayısıyla ilahî tabiat ile beşerî tabiat ontolojik olarak birbirinden farklı düzlem ve boyutta oldukları için aralarında doğrudan doğruya temas imkânsız olduğu için bir vasıtaya ihtiyaç vardır. Bu vasıtaya, vahiy, perde ve melek isimleri verilmiştir.⁶⁵

Hz. Peygamber'9)e inzâl olan mesajların toplamı olan Kur'an, elçi meleği olan Cebrail aracılığıyla gelmiştir.⁶⁶ Hz. Musa'ya gelen ikinci tür vahyin dışında, Allah'ın tüm peygamberlerine gönderdiği mesajların tamamını elçi meleği olan Cibriil vasıtasıyla geldiğini ifade etmek gerekir. Kur'an hem vahye⁶⁷ hem de Cibriil'e ruh⁶⁸ demektedir. Yüce Allah, mesajlarını insanlara, beşer cinsinden seçtiği elçiler aracılığı ile ulaştırmaktadır.⁶⁹ Kur'an'ın bildirdiğine göre Allah'ın elçilerine vahyetmesi ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'le başlamıştır. Hz. Adem'in ardından Hz. Nuh'a, sonraki resullere ve nihayetinde Hz. Muhammed (sav)'e vahyetmiş, Onu tüm insanlığa son resul olarak

⁶⁴Bk. el-Nisâ 4/136; el-Tâ-Hâ 20/13; el-Kasas 42/30.

⁶⁵ Atay, *Kur'an'da İman Esasları*, 109.

⁶⁶ Bk. el-Bakara 2/97; el-Şu'arâ 26/193-194; el-Necm 53/1-18.

⁶⁷ Kur'an'da vahyin ruh diye isimlendirilmesinin muhtemel nedeni, vahyin insanları mecazi manada ölüm demek olan cehaleten ve küfürden kurtarıp insanların hakikat arayışına yardım etmesi hikmetine işaret olsa gerektir. Bk. el-Şûrâ 42/52; Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, 21: 39; 27: 191.

⁶⁸ Elçilik görevi yapan Cibriil'e de ruh veya ruhu'l- emin isminin kullanılması sebebini aşkın alemle ve manevi hayatla ilgili bilgiler içeren vahiy getirmesiyle açıklamak mümkündür. Bk. (el-İsrâ 17/85; el-Mü'min 40/15; el-Me'âric 70/4; el-Nebe' 78/38 ; el-Kadr 97/4); Razi, *Mefatihul-Gayb*, 21:40.

⁶⁹ Bk. el-Mâide 5/67; el-En'âm 6/8-9; el-İbrahim 14/10-11; el-Kehf 18/10; el-Mü'minûn 23/24-25,33,34; el-Furkân 25/7; el-Şu'arâ 26/154; el-Yâsîn 36/15-16.

göndermiştir.⁷⁰ Kur'an geçmiş yani Hz. Peygamberden önceki peygamberlere gönderilen vahiyler hakkında herhangi bir açıklama yapmazken, Hz. Peygambere indirilen vahye dair birtakım açıklamalarda bulunur.⁷¹

Vahyin Mahiyeti

Vahyin neliği, mahiyetinin ne olduğu hususunu ancak kendisine defalarca birçok kez vahiy gelen, tekrarlanması nedeniyle vahyin manası kendisinde vuzuha kavuşan kimse anlatabilir. Yani vahye muhatap olan peygamberler bu mesele hakkında bilgi sahibidirler. Dolayısıyla Allah ile Cebrail arasında gerçekleşen iletişimin mahiyetinin nasıl olduğunu idrak etme imkânımız olmadığı gibi, elçi meleği Cibril ile Hz. Peygamber arasındaki iletişimin mahiyetini de, keyfiyetini de anlama olasılığımız, şansımız yoktur. Zira vahiy Allah ile peygamber arasında bir iletişim biçimi ve Allah'ın elçisine özgü bir psikolojik bir hal olup, mahiyetinin başkaları tarafından bilinmesi mümkün değildir. Yani vahyin nasıl bir olay olduğu ve keyfiyeti meselesi ilahi bir sırdır. Nitekim Hz. Peygamber dahi bazı benzetmeler yapmak suretiyle vahiy hadisesini açıklamaya çalışmıştır. Ancak konu ile ilgili Kur'an ayetlerine bakarak ve Hz. Peygamberin yaşadığı tecrübeden hareketle birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz.

Vahyin mahiyeti konusunda Kur'an da bulunan ilgili ayetlerin analizi bize bu husus da doğru bir değerlendirme yapma imkânı vermektedir. Söz konusu ayetler değerlendirildiğinde vahyin mahiyetine ilişkin şu üç hususun belirleyici olduğu anlaşılmaktadır: 1.Vahyin Allah'ın kelam sıfatına ilişkin olması nedeniyle vahyedilen bildirimün şeyin/sözün kelâmî nitelikte olduğunun bildirilmesi,⁷² 2.vahyedilen şeyin okunan bir kitap özelliğine sahip olması,⁷³ 3.vahyedilen şeyin (Kur'an-ın) 'inzal' ve 'tenzil' niteliğine sahip olması belirtilmektedir.⁷⁴ Görüldüğü gibi yukarıdan aşağıya indirilmiş olması, kelâmî, okunan açık, anlaşılabilir, korunmuş bir kitap ve dilinin Arapça olması gibi niteliklere sahip olduğu bildirilmektedir.⁷⁵ Bu bildirim göre Allah tarafından belirli hakikatler peygamberine lafzen yani ayet formunda gönderilmektedir. Yani Kur'an ayetleri Hz. Peygambere ayet/ önerme şeklinde hem lafız hem de mana olarak indirilmiş ve vahiy alışı sırasında Hz. peygambere acele etmemesi

⁷⁰ Bk. el-Nisâ 4/163; el-Ahzâb 33/40.

⁷¹ Bk. el-Furkân 25/32; el-Zuhruf 43/4; el-Duhân 44/3;el-Vâkı'a 56/77-78; el-Kiyâme 75/16-19; el-Tekvîr 81/19-23; el-Bürûc 85/22; el-Kadr 97/1-3.

⁷² Bk. el-E'nâm 56/115; el-Şûrâ 42/51; el-Tekvîr 81/19.

⁷³ Bk. el-Ra'd 13/30; el-Kehf 18/27; el-Kiyâme 75/16-19.

⁷⁴ Bk. el-Âl-i İmrân 3/3; el-İbrahim 14/4; el-Şu'arâ 26/192-195; el-Secde 32/2 ; el-Zümer 39/1; el-Mü'min 40/2; el-Fussilet 41/2,42; el-Câsiye 45/2; el-Vâkı'a 56/80; el-Hâkka 69/43.

⁷⁵ Bk. el-Nahl 16/103; el-Duhân 44: 58; el-Zuhruf 43/2-3; el-Vâkı'a 56/77-78.

uyarısı yapılmıştır.⁷⁶ Hz. Peygamberde kendisine gönderilen ayetleri okumuş, yazdırmış ve açıklamıştır.

O halde Peygamberlerin, Allah'ın mesajını getirişi esnasında vahiy meleği Cibril'i görmeleri gerekir. Zira Allah ile peygamberler arasındaki iletişimin ana ekseninde Cebrail'in olduğu bilinen bir husustur. Peygamberler vahiy alışları esnasında insan fitratından soyutlanmadıklarına göre, duyu organlarıyla Cebrâil'i görmeleri, peygamberlerin imanını daha da güçlendirecektir. Çünkü Kur'an, olayları duyu organları ile görmenin insanın imanını kuvvetlendireceğine sıkca vurgu yapmaktadır.⁷⁷ Hz. Peygamber'e vahyin nasıl geldiği konusunda soru yöneltildiği zaman; "Bazen çingirak sesi gibi gelir, bana en ağır gelen budur. Bu hal gidince meleğin dediği şeyi kavramış olurum."⁷⁸ Vahyin mahiyetine, niteliğine ilişkin alimlerce farklı görüşler, değerlendirmeler yapılmışsa da, vahyin mahiyetinin bilinmesi mümkün olmasa gerektir.

Vahyin Fonksiyonu

Kur'an, irademize bırakılan alanlarda, yaratılış amacımıza uygun olan şeyleri bildirmek ve doğru yolu göstermek için son peygamber Hz. Muhammed'e vahyedilmiş ilahi bildirimlerdir.⁷⁹ Yani Hz. Peygambere indirilen ayetlerin toplamı Kur'an-ı oluşturmaktadır. Kur'an-ı oluşturan ayetlerin kaynağı bizatihi Allah olduğundan ve Allah'ın mutlak bilgi sahibi olması sebebiyledir ki, bu ayetlerde ifade edilen bilgilerde mutlak/kesin doğru kabul edilmektedir.⁸⁰ Aynı zamanda Kur'an'da ilim kelimesinin vahiy anlamında kullanıldığını da görmekteyiz.⁸¹ Bu kullanımın yukarıda belirttiğimiz anlamda yani "kesin doğru bilgi" anlamıyla ilgisi açıktır. Çünkü vahiy doğrudan Allah'tan gelmektedir. Mutlak hakikatten gelen de hakikat yani kesin doğru bilgi olmak durumundadır. Bakara suresinin 120. ayetinde Yüce Allah, Hz. Peygamber'e şöyle demektedir: "...Sana gelen ilimden sonra eğer onların (Ehl-i kitabın) arzularına uyacak olsan, andolsun ki Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı olmaz." Bu ayette Hz. Peygamber'e gelen kesin bilgiden (ilim) bahsedilmektedir. Bu tabii ki vahiydir. Bir de vahye karşılık kesin bilgi ifade etmeyen, Yahudi ve Hıristiyanların arzuları vardır. Hz. Peygamber'in kesin

⁷⁶ Bk. el-Kiyâme 75/16-19

⁷⁷ Bk. el-Bakara 2/260; el-En'âm 6/75; el-Necm 53/1-18.

⁷⁸ Buhârî, "Kitâbü'l- Vahiy", 2-3; Müslim, "Kitabü'l- Fadail", 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 34; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Semih Ofset, 1983), 48-50.

⁷⁹ Bk. el-En'âm 6/115; el-A'râf 7/52, 157, 199, 203, 204; el-Tevbe 9/33; el-Yûnus 10/57; el-Yûsuf 12/108, 111; el-Nahl 16/44, 64, 89.

⁸⁰ Bk. el-Bakara 2/213.

⁸¹ Bk. el-Bakara 2/120, 145; el-Âl-i İmrân 3/19; el-Yûnus 10/93-94; el-Ra'd 13/37

bilgiye yani vahye uyması emredilmektedir. Dolayısıyla vahiy inananlar için, başka bir deyişle selim kalp ile düşünüp iman edenler içinde yol göstericidir, rahmettir.⁸²

Kelamcılar da vahyin akıl için gerekliliğini temellendirmek için aklın sınırlarından hareket ederler. Maturidî'ye göre akıl, hüsün ve kubuh'un kendisiyle idrak edildiği bir ölçüdür. İnsan, "akıl ile faydalı şeyleri zararlı olanlardan, pis olanı temizden, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırt eder." Fakat bilindiği üzere sosyal hayattaki "meşguliyetlerin çokluğu/yoğunluğu akılları karıştırır, onların sağlıklı çalışmasını aksatır. Bunun yanında üzüntüler, insan yapısına yerleştirilen çeşitli sıkıntı ve acılar ile sayı ile ifade edilemeyecek kadar çok farklı nedenler de, aklın sağlıklı karar almasına mani olur. Şehvet, arzu ve isteklerin çokluğu da böyledir. Bu gibi sebeplerden dolayı insanlar tereddüde düştüklerinde, onlara doğruyu göstermek için Allah'ın peygamber göndermesine ihtiyaç vardır."⁸³

Maturidî'ye göre, iyilik ve kötülüklerin bilinmesinde akıl yeterli olsa bile, yine de bu alandaki yeteneklerinin sınırlılığı söz konusudur. Yani insanın gerek ruhsal gerekse fiziksel şartları, aklın doğru karar vermesine engel olmaktadır. Bu gibi durumlar göz önüne alındığında, Allah'ın peygamber göndererek, vahiyle emir ve nehiyelerini bildirmesi akıl için bir kolaylaştırma, hafifleştirme, kılavuzluk etmek yönünden yardım ve irşad etme anlamına gelir. Bu ise Allah'ın büyük lütuflarındadır.⁸⁴ Râgıb el- İsfehânî de (ö.502/1108) bu hususu temel ve bina benzetmesiyle açıklamaktadır. Ona göre : " ilahi kanun ancak akılla açıklığa kavuşur. Akıl temel, ilahi kanun bina gibidir. Bina olmadan temel bir fayda sağlamaz, temel olmadan da bina yerinde sabit kalmaz."⁸⁵ Dolayısıyla böyle bir ilişki içinde olan birinin diğerini yok sayması, göz ardı etmesi, dışlaması söz konusu olamaz. Bilakis burada birbirlerini bütünümeden, tamamlamadan ve yardım etmeden söz edilebilir. Yine bu bağlamda Maturidî, akıl ile vahiy arasındaki ilişkiyi şöyle ortaya koyar. Ona göre eşyada 'imkânsızlık', 'zorunluluk' ve 'caiz/olabilirlik' olmak üzere üç yön vardır. Alemdeki her şey bunlara göre işler. Aklen bir yönden zorunlu olanı, vahiy de başka türlü bildirmez. Yani vahiy, aklın zorunlu olarak verdiği hükmü mutlaka destekler ve asla ona aykırı olamaz. Aynı şekilde aklın imkânsız /muhal olarak gördüğü şeyi de vahiy imkânsız olarak görür ve bu konuda akli destekler. Aklın üçüncü hükmü olan mümkünde, vahiy başka türlü bir hüküm verebilir. Yani aklın muhtemel olarak gördüğü birkaç ihtimalden birisini vahiy seçer. Çünkü mümkün olan bir konuda, aklen bir ciheti zorunlu kılma olmadığı gibi,

⁸² Bk. el-Fâtiha 1/6; el-Bakara 2/5, 38, 151, 159, 213; el-Âl-i İmrân 3/138, 164; el-En'âm 6/104.

⁸³ Maturidî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 4-5,182-183.

⁸⁴ Maturidî, *Kitâbü't- Tevhîd*, 185.

⁸⁵ Râgıb el-İsfehânî, *Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tafsîlü's- Se'âdeteyn*, nşr. Abdülmecîd en-Neccâr, (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1988), 140-141.

imkânsız kılma da yoktur. Mümkün olan konularda vahiy her zaman daha iyi olanı bildirir.⁸⁶ Dolayısıyla vahiy, aklın kabullenemeyeceği ve anlamayacağı bir hükmü asla getirmez. Böyle bir hükmü akla teklif etmez. Mûsâ Cârullah'ın deyimiyle: "Akıl her hakikatin mizanıdır. Hakikatin haklılığı vezn-i akıl ile sabit olur. Menkulün sıhhati için sarîh akla mutabakatı zorunludur".⁸⁷ Bu hususta insanın aklına şöyle bir soru gelebilir. Madem vahiy akla uyuyorsa vahye ne gerek var? Daha önce ifade edildiği gibi akıl kendi başına iyiyi, kötüyü, güzeli, çirkinini, doğruyu, yanlışını bilir, ayırır ve hükmünü verir. Ancak aklın yaptırım gücü yoktur. Sonuç da insan birçok etkin gücün, kuvveti baskısı altındadır. İnsana tesir eden söz konusu güçler aklın doğru karar vermesini engeller. Akıl sadece hükmünü verir ve aklın işi burada biter. Aklın verdiği kararı insana yaptırarak olan güç vahiydir. İşte vahyin görevi de budur.⁸⁸ Yani, vahyin görevi bütün gücüyle aklı desteklemek ve aklı etkileyen yan tesirlerden kurtarıp, saf aklın özüne göre işlevini yapmasını ve hüküm vermesini sağlamaktır. Böylece bir taraftan aklın kararlarında sebat etmesini, diğer yönden de iradeyi yönlendirerek iman kuvvetiyle eyleme geçmesini sağlar. Vahiy iradeyi yönlendirir fakat iradeye baskıda bulunmaz. Bu noktada akıl ile vahiy arasında sorumluluk açısından şöyle bir farklılık söz konusudur. İnsan doğuştan zorunlu olarak akla göre sorumludur. Vahye göre ise sorumluluk yaratılıştan değil, irade hürriyetinin kullanımına göredir.⁸⁹ Aklın fonksiyonunu İmam Mâtürîdî de şu şekilde belirtir: "Kur'an (vahiy) nurdur, ancak o nurdan akılla istifade edilebilir."⁹⁰

Kur'an'da Akıl ve Vahyin İşlevsel Bağlamı

Kur'an-a göre insanı insan yapan, onun her türlü eylemlerine anlam kazandıran, mana yükleyen ve ilahi hükümler karşısında insanı sorumluluk ve yükümlülük altına sokan şey akıldır. Kur'an-da akıl kelimesi birisi geçmiş diğerleri geniş zaman vezninde olmak üzere kırk dokuz kez fiil formunda geçmektedir.⁹¹ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim akla çok büyük değer atfetmektedir. Her ne kadar doğrudan "akıl" kelimesi isim olarak Kur'an'da zikredilmese de, Onunla hemen hemen aynı manaya gelen, eş anlamlı, lübb (elbab),⁹² hilm

⁸⁶Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 184.

⁸⁷ Musa Carullah Bigiyef, *Kitabu's-Sünne*, trc. Mehmet Görmez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2009), 119.

⁸⁸ Atay, *Kur'ana Göre Araştırmalar IV*, 43.

⁸⁹ Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar V*, 20-21.

⁹⁰ Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 6:82

⁹¹ Abdülbakî, *el-Mü'cemü'l- Müfehres*, 468-469.

⁹² Bk. el-Âl-i İmrân 3/190.

(ehlam),⁹³ hicr,⁹⁴ nühâ,⁹⁵ ve fuad⁹⁶ kavramları Kuran'da kullanılmaktadır. Söz konusu edilen bu kavramların hepsi, akıl kavramının semantik anlam dairesi içinde yer almaktadırlar. Bu anlamda Kur'an' da 275 yerde "düşünmüyor musunuz?", "akıl erdiremiyor musunuz?" diye sorulmakta; 20 yerde bizzat "düşünme ve tefekkür" emredilmekte; 12 yerde "dolaşarak, araştırıp, ibret alma" önerilmekte ve 670 yerde de ilime teşvik edilmektedir.⁹⁷ Dolayısıyla Kuran'da birbirinden farklı birçok kelime akli faaliyete, akla işaret etmektedir. Çekimli fiil kalıplarıyla kullanılan akletme⁹⁸, anlama⁹⁹, düşünme¹⁰⁰, anlamaya çalışma¹⁰¹, bakma¹⁰², ibret alma¹⁰³, görme¹⁰⁴ fiilleri ve bunların sonucu olarak kabul edeceğimiz bilme¹⁰⁵ fiili akli faaliyete delâlet eden kelimelerden bir kısmıdır. Kuran, aklın işlevsel görevlerini en iyi şekilde ortaya koyan bu kavramlar vasıtasıyla mesajını vermektedir. Böylece Kuran, düşünen, araştıran, bilen, anlayan, gören, ibret alan pratik aklın önemine ısrarla vurgu yapmaktadır. Zira bu tür bir akıl, doğru ile yanlış, gerçek ile sahte olanı birbirinden ayırt edebilme kabiliyetine sahiptir. İnsanı, diğer varlıklardan değerli yapan, üstün kılan da işte bu tür bir fonksiyonel akla sahip olmasıdır. Kişiyi sahih, yani doğru imana ve bu iman gereği olan iyi amellere, yararlı ve güzel eylemlere yönelten de esasen bu pratik akıldır. Dolayısıyla Kuran, aklın ne olduğundan daha ziyade, Onun görev ve işlevlerine daha çok değer atfetmektedir. Tabiatıyla "akletme" sadece zihinsel bir faaliyet değil, bilakis o, daha çok, faal aklın (kalbin) bir faaliyetidir. Bu söylenenlerden hareketle akli faaliyetin doğru olan şeyleri tespit etmede, güzel olan şeyleri eyleme dönüştürmede önemli bir katkısının olduğu söyleyebilir. Yani işlevsel akıl imana gitmede önemli bir yere sahiptir. Zira, müşrikler akıllarını kullanmayıp atalarının dinine uydukları için tenkit edilmişlerdir.¹⁰⁶ Kuran'da akli kullanmayanlar, yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü (şerlisi) olarak

⁹³ Bk. el-Tûr 52/32.

⁹⁴ Bk. el-Fecr 89/5.

⁹⁵ Bk. el-Tâ-Hâ 20/54.

⁹⁶ Bk. el-Necm 53/11.

⁹⁷ Abdülbakî, *el-Mü'cemü'l- Müfrehes*, 468-469 ;Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüzde İtikadi İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayını, 2014), 65.

⁹⁸ "A'ga-le" (el-Bakara 2/44, 170; el-Âl-i İmrân 3/65; el-En'am 6/32; el-Yûsuf 12/2, 109; el-Enbiyâ 21/10; el-Kasas 28/60)

⁹⁹ "Fe-gi-he" (el-En'am 6/65, 98; el-Tevbe 9/81; el-İsrâ 17/46)

¹⁰⁰ "Tefekkera" (el-Bakara 2/219, 266; el-Âl-i İmrân 3/191; el-En'am 6/50; el-A'râf 7/176, 184; el-Yûnus 10/24; el-Nahl 16/44)

¹⁰¹ "Tedebberü" (el-Nisâ 4/82; el-Muhammed 47/24)

¹⁰² "Nazara" (el-A'râf 7/86, 185; el-Neml 27/69; el-Gaşiye 88/17)

¹⁰³ "Tevesseme" (el-Hicr 15/75; "İ'tebera", el-Haşr 59/2)

¹⁰⁴ "Ra'e" (el-Nahl 16/79; el-Furkân 25/45; el-Şu'arâ 26/7; el-Neml 27/86; el-Lokmân 31/29; el-Secde 32/27; el-Fâtır 35/27; el-Kasas 25/72; el-Zâriyât 51/20-21)

¹⁰⁵ "A-li-me" (el-Bakara 2/103, 107, 230; el-A'râf 7/32; el-Tevbe 9/11,36,41.

¹⁰⁶ Bk. el-Bakara 2/170; el-Lokmân 31/21; el-Câsiye 45/25.

nitelenir.¹⁰⁷ Hatta onların tuttıkları (inandıkları, taptıkları) yol bakımından daha sapık, daha sapkın oldukları belirtilmektedir.¹⁰⁸ Çünkü akli kullanmamak, kafirlerin küfürlerinde sebat etmelerine sebep olmaktadır.¹⁰⁹ Halbuki Allah insanlara şükretmeleri için kulaklar, gözler ve kalpler vermiştir.¹¹⁰ Şükretmek takva ile mümkün olmaktadır.¹¹¹ Takva için ise Allah'a kulluk etmek gerekir.¹¹² Allah'a kullukta O'nun hoşnut olacağı fiilleri, aksiyonları yapmakla gerçekleşir. Akli faaliyetin önemi, işlevi de tam da bu noktada yani Allah'ın hoşnut (razı) olacağı eylemleri yapmak noktasında, kendini gösterir. İnsan aklını kullanarak Allah'ın kevnî¹¹³ ve naklî (sözlü)¹¹⁴ ayetlerini anlamaya, anlamlandırmaya çalışacak ve anlamının gereğini yerine getirecektir. Dolayısıyla aklın faaliyeti, işlevi, salt faaliyet olarak değil de değerler üretmeye yönelik olmalıdır.

Bu bağlamda Kuran akli faaliyetin birçok işlevine işaret etmektedir. Bunlar, ibret almak,¹¹⁵ şirk koşmamak,¹¹⁶ iman etmek,¹¹⁷ ölümden sonra dirilişe (haşra) inanmak,¹¹⁸ nimetlere şükretmek,¹¹⁹ Allah'ı tespih (zikir) etmek,¹²⁰ Allah'ı akılda tutmak¹²¹ ve doğru davranışlarda bulunmak¹²² akıl yürütmenin, akli kullanmanın sonucunda gerçekleşen hususlardır. Kuran'da akli etkin, faal olarak kullanıp da bunun gereğini yerine getirenler, bilen kişiler,¹²³ olgun akıl

¹⁰⁷ Bk. el-Enfâl 8/22.

¹⁰⁸ Bk. el-A'râf 7/179; el-Furkân 25/44.

¹⁰⁹ Bk. el-A'râf 7/179.

¹¹⁰ Bk. el-Nahl 16/78; el-Mü'min 23/78; el-Secde 32/9; el-Mülk 67/23.

¹¹¹ Bk. el-Âl-i İmrân 3/123.

¹¹² Bk. el-Bakara 2/21.

¹¹³ Bk. el-Bakara 2/164; el-En'âm 4/97, 98; el-Ra'd 13/3,4; el-Nahl 16/11,12,67,69; el-Rûm 30/21,24,28; el-Câsiye 45/5.

¹¹⁴ Bk. el-Bakara 2/242; el-Yûsuf 12/2; el-Nûr 24/61; el-Zuhruf 43/3.

¹¹⁵ Bk. el-Âl-i İmrân 3/13; el-Yûnus 10/5,6,24; el-Yûsuf 12/111; el-Nahl 16/66; el-Mü'minûn 23/21; el-Nûr 24/44

¹¹⁶ Bk. el-Rûm 30/28; el-Kasas 28/71,72; el-Mü'min 40/66,67; el-Lokmân 31/29,30.

¹¹⁷ Bk. el-A'râf 7/184; el-Yûnus 10/15; el-Enbiyâ 21/30.

¹¹⁸ Bk. el-En'âm 6/65; el-A'râf 7/57; el-Yûnus 10/24; el-Meryem 19/66,67; el-Ankebût 29/19,20; el-Yâsîn 36/33,77,78.

¹¹⁹ Bk. el-Nahl 16/4-11,66-69; el-Tâ-Hâ 20/53,54; el-Lokmân 31/31; el-Yâsîn 36/71-73; el-Câsiye 45/13.

¹²⁰ Bk. el-Vâkı'a 56/71-74.

¹²¹ Bk. el-Furkân 25/45-50.

¹²² Bk. el-Bakara 2/44; el-Lokmân 31/29; el-Fâtır 35/27,28; el-Hucurât 49/4.

¹²³ Bk. el-Ankebût 29/43; el-Rûm 30/22; el-Fâtır 35/28.

sahipleri¹²⁴ ve basiret sahipleri¹²⁵ olarak nitelendirilmişlerdir. Kuran'da, söz konusu edilen kişilerin bu şekilde zikredilmesine neden olan özellikler görülmektedir. Dolayısıyla Kuran'da bilenlerin Allah'ın verdiği misalleri düşündüğü, ancak bilenlerin Allah'tan korktuğuna¹²⁶ işaret edilmektedir. Yine olgun akıl sahipleri ders alır¹²⁷, onlar her şart ve konumda Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında tefekkür ederler.¹²⁸ Onlar bunlarla da yetinmeyip akıllarını kullanmalarının sonucu olarak iyi, güzel eylem ve davranışlarda bulunurlar. Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler, ahitlerini bozmazlar, Rablerinden çekinirler ve kötü hesap vermekten korkarlar. Allah'ın hoşnutluğunu (rızasını) kazanmak için sabrederler, namazlarını kılarlar, Allah'ın verdiği rızıktan gizli ve açık sadaka verirler, kötülüğü iyilikle savarlar,¹²⁹ tağutlara itaat etmekten kaçınırlar, Rablerine yönelirler, sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar.¹³⁰ Yine bu bağlamda Hz. İbrahim (as.)'ın akıl yürüterek Allah'ın aşkınlığı, yüceliği düşüncesine, tevhide ulaşması,¹³¹ aklın öneminin, değerinin ve işlevinin somutlaşmış tezahürlerinden birisi olsa gerektir.

Kuran'ı Kerim'de akli faaliyetlerin eylemlerle bir değer ifade ettiğinin bir göstergesi de hikmet¹³² kelimesidir. Hikmet, Arapça bir kelime olup "hkm" (حکم) fiilinden türeyen bir isimdir. Hikmet; "hükmetmek, yargıda bulunmak; iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek, sağlam yapmak, bilmek, anlamak, adaletle yargılamak, hakim olmak, emretmek, engel olmak, yasaklamak ve kısıtlama getirmek vb. anlamlara gelmektedir.¹³³ İbn Fāris, "hakeme"nin (حکمة) hayvanlara vurulan gem manasına geldiğini belirterek hikmetin de "cehilden veya zulümden men etmek" manasına geldiğini açıklamaktadır.¹³⁴ İmam Māturīdī de Te'vīlātta hikmet'in yorumu konusunda şunları zikretmektedir: "Bazı alimler, hikmet Kur'an demektir demişlerdir; çünkü Cenab-ı Hak, çeşitli ayetlerde nitelendirdiğine göre Kur'an Nurdur (el-

¹²⁴ Bk. el-Bakara 2/179,197,269; el-Āl-i İmrān 3/7,190; el-Māide 5/100; el-Ra'd 13/19-22; el-Zümer 29/9,17,18; el-Talāk 65/10; "Ulül-elbāb" tabirine olgun akıl sahipleri anlamının verilmesi hakkında bk. İsfehānī, *Müfredātü'l-Kur'an*, 733.

¹²⁵ "Ulül-ebās", bk. el-Āl-i İmrān 3/13; el-Nūr 24/44; el-Haşr 59/2.

¹²⁶ Bk. el-Fātır 35/28.

¹²⁷ "Tezekkür ederler" bk. el-Bakara 2/269; el-Āl-i İmrān 3/7; el-Zümer 39/9

¹²⁸ Bk. el-Āl-i İmrān 3/190, 191.

¹²⁹ Bk. el-Ra'd 13/19-22.

¹³⁰ Bk. el-Zümer 39/17, 18.

¹³¹ Bk. el-En'ām 6/74-80.

¹³² Hikmet, Arapçada sülasi mücerred beşinci babdan gelen (حکم بحکم حکما حکمة) bir mastardır. Bu babdan gelen fiillerin çoğunluğu lazım fiillerdir. Lazım fiil, fail ile yetinen ve nesneye ihtiyaç duymayan fiildir. Bk. Muhammed Tayyib İbrahim, *İrabu'l-Kur'ani'l-Kerim* (Beyrut: 2006), 17.

¹³³ Bkz. İbn Manzur, "Hakeme", *Lisanü'l-Arab*, 12:140; İsfehani, "Hakeme", *Müfredat*, 249; Mustafafa v.dğr, "Hakeme", *Mucemü'l-Vasit*, 1:190; Sarı, "Hakeme", *el-Mevarid*, 331; .

¹³⁴ İbn. Fāris, "Hakeme", *M'cemü Mekayisi'l-Luga*, 1:311.

Nisâ 4/174), Huda (hidayet kaynağıdır)(el-Bakara 2/2), Ruhdur (el-Şu'arâ 42/52), Şifadır.(el-İsrâ 17/82) Kişi nurla eşyanın mahiyetlerini (hakâikini) görür, hidayetle bütün hayırları idrak edip helak olmaktan korunur, ruhla bütün canlılar hayat bulur, şifa ile her hasta sağlığına kavuşur ve her çeşit musibet yok olup gider. Niteliği bundan ibaret olan bir şey, elbette iyiliğin ta kendisidir dediklerini, bir kısım bilginlerinde hikmet, her şeyde doğruya (gerçeğe) isabet etmek olup, onun sayesinde her kötülükten korunma ve her hayra ulaşma imkanı elde edilir, pek çok iyilikte bundan ibarettir şeklinde tevil ettiklerini, diğer bir kısım alimin ise hikmet, Hz. Peygamber'in din anlayışı (sünnet) olduğunu ileri sürdüklerini nakletmektedir. Mâturîdî hikmetin temel manası çerçevesinde tarifi için de şöyle denilmiştir der; O, her şeyi yerli yerine koymak ve hakkı sahibine vermektir. Bu noktadan hareket eden bazı Filozoflar da hikmeti şöyle tanımlamışlardır: O, her şeyden önce bilmek, bilginin ışığı altında her şeyi kendi yerine koymak ve her türlü hakkı hak sahibine ulaştırma eylemini gerçekleştirmektir şeklinde tarif ettiklerini söyler¹³⁵ Ayrıca Mâturîdî kendisi de "gerçekte hikmetin aslının her şeyde isabet etmek" olduğunu ifade eder. Çünkü hikmet sefeh'in karşıtıdır, sefeh ise gerçekleştirilen fiillerde tutarsızlıktır demektir der.¹³⁶Bir başka kelamcı Cürcânî de hikmetin, aklın dengeli ve fiili bir gücü olduğunu ileri sürerek hikmet kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: "Hikmet insanın yeteneği ölçüsünde eşyanın hakikatini bilmesidir."¹³⁷İsfehânî ise hikmet kelimesine: "bilgi ve akıl ile gerçeğe isabet etmek (ulaşma)"; ayrıca hikmet Allah'a nispet edildiğinde; "Eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve muhkem bir şekilde yaratmak (icat etmek); insana nispet edildiğinde ise; "Allah'ı bilip hayırlı olan işleri yapmak" şeklinde mana vermiştir.¹³⁸ Râzî'de hikmet kelimesine bu anlamı vermektedir: "Hikmet, söz ve amelde isabettir. Ancak bu iki durumu kendinde taşıyan hakim olarak isimlendirilir yorumunu yapmaktadır."¹³⁹İbn Manzûr da hikmet kelimesine İsfehânî ve Razi'ye benzer bir anlam vermektedir: "Hakim'i hikmet sahibi olarak niteleyen İbn Manzûr, hikmetin ilimlerin en üstünü olduğunu ve üretilenlerin ayrıntılarını da güzel ve sağlam yapmak" manasına geldiğini ifade etmektedir.¹⁴⁰ Ünlü Müfessir Hamdi Yazır'a göre de hikmet, bilgi ile fiilin toplamıdır.¹⁴¹ Yani "sünnet-i ilahiyeye'yi fehm ve ona göre bir icâd-ü ihtiraa

¹³⁵Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 2: 188-189.

¹³⁶Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 11: 345.

¹³⁷Cürcânî, *Tarifât*, 41.

¹³⁸İsfehânî, *Müfredât*, 249.

¹³⁹ Fahreddin Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.4, 74.

¹⁴⁰İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, 12: 140-141.

¹⁴¹Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, 2: 915-916.

sebeplere" olma şeklinde açıklamaktadır.¹⁴² Böylece Kur'an'da aklın değer oluşumundaki rolü ile akli faaliyette bulunmanın bir değer olarak görülmesi hususunun birbirini desteklediğini söyleyebiliriz. Kur'an akli faaliyeti bir değer olarak alırken, aynı zamanda insanın diğer canlılardan farklı yönünü de ortaya koymuş olmaktadır.¹⁴³ İnsan bu farklı yönüyle diğer canlılarla ortak olan biyolojik tabiatının dışında, değerlerinde olduğunu fark edecek ve bu fark ettiği duruma göre eylemde bulunacak, davranışlarını sergileyecektir. Dolayısıyla Kuran'da akli faaliyette bulunmanın ikili bir işlevi söz konusudur. Birinci işlevi (görevi) Allah'ın sözlü (vahyi) ve sözsüz (kevnî) ayetlerini anlayıp gerçeğin bilgisini elde ettikten sonra kendi biyolojik tabiatını aşan fitri değerlerin olduğunu fark etmek, ikinci görevi ise tekel durumlarda bu değerlere uygun eylemlerde bulunmaktır. Sonuç itibarıyla vahiy (Kuran) zaten akla hitap eder, aklın ve onun imkânlarını dikkate alarak konuşur, aklın çalıştırılmasını, kullanılmasını ister, akletmemeyi, fikretmemeyi eleştirerek kınar. Kuran, Allah'ın varlığını, O'na inanmayı ve kelamını bir sır olarak da takdim etmez.¹⁴⁴ İmanın akli dayanaklarına vurgu yapar, bireyden inanılmasını talep ettiği her hususun makul olduğunu, yani aklın ilkeleriyle çelişmediğini belirterek, aksine küfür ve şirkin akıl dışı (irrasyonel) olduğunu açıklar. Nitekim Kuran, şirki büyük bir zulüm, haksızlık, cahillik, beyinsizlik, akılsızlık olarak niteleyerek, iman etmeyenleri, duyularını kullanamayan, düşünme kabiliyeti, yetisi olmayan hayvanlardan daha aşağı, daha sefil ve şaşkın yaratıklara ve hatta kütüklere benzeterek kınamaktadır, yermektedir.¹⁴⁵ Tabiatıyla Kuran'ın iman esasları üzerinde önemle durduğu, açıklamalar getirerek konuyu akli açıdan temellendirdiği, dolayısıyla iman esaslarının en temeli olan Tevhid ilkesini bile akli tartışmaya açtığı bir gerçektir.¹⁴⁶ İşte bu düşünceden hareketle bir kısım kelimelerimize göre, insan istidlâl (akli çıkarım) yoluyla Allah'ın varlığı fikrine ulaşmasının vacip olduğu, hatta Mu'tezili ve Mâtürîdî Kelamcılar, peygamber gönderilmese de aklen Allah'a inanmanın zorunluluğunu (vacip) savunmuşlardır.¹⁴⁷ Yine bu bağlamda teklif konusunda da aklın şart koşulmuş

¹⁴² Yazır, Hak Dini Kuran Dili, 2:920.

¹⁴³ Bk. el-Enfâl 8/22.

¹⁴⁴ Aydın, *İçeride Kritik Bakış*, 131.

¹⁴⁵ Bk. el-Enfâl 8/22, 55; el-Yûnus 10/10,36,43,66; el-Enbiyâ 41/66,67; el-Furkân 25/34,41-44; el-Kasas 28/50,60; el-Zümer 39/17,18,27; el-Câsiye 45/23; el-A'râf 7/176,179; el-İsrâ 17/41,72; el-Âl-i İmrân 3/13,191; el-Yûsuf 12/111; el-Nûr 24/44; el-Haşr 59/2; el-Naziat 79/26; el-Tevbe 9/81; el-Rad 13/3,19; el-Rum 30/8; el-Sebe 34/46; el-Nahl 16/13; el-Mü'minûn 23/85; el-Bakara 2/18,171,269; el-Neml 27/80; el-Münâfikûn 63/4.

¹⁴⁶ Bk. el-Enbiyâ 21/22; el-İsra 17/42; el-Mü'minûn 23/91; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: D.E.Ü. Yayınları,1990), 235-236.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitabü't -Tevhîd*, 10; Nesefî, *Tabsiratü'l- Edille*, 1:12; Kadî Abdülcebbar, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, (Kahire, 1988), 39, 42, 43, 64, 66, 70, 72, 88.; Taftazânî, *Şerhu'l-Mâkâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyr, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb 1998), 1:262-273; Nesefî, *Bahru'l-Kelam*, trc. Ramazan Biçer, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 21; Fahreddin Razî, *el-Muhassal*, ,

olması önemli olsa gerektir. Zira akıldan yoksun olan kişi ne ile mükellef tutulduğunu bilemez. Teklif mükellefin sorumlu tutulduğu şeyleri bilmesini gerektirdiğinden, kişi ancak nazar (istidlâl)'ın esasları olan malumata dair bilgileri elde ettikten sonra bunları kavrayabilir. Nazar söz konusu olmaksızın ise teklifin bilgisine ulaşmak mümkün değildir.¹⁴⁸

Neticede Kuran insani enfusî (nefsi-özvarlığı) ve afâki (dış varlık) hakkında düşünmeye, gözlem yapmaya, akıl yürütmeye, bilgi üretmeye, bilgi aktarını kullanmaya, imanı akli, bilgisel bir temele, hüccete, delile dayandırmaya ve güçlendirmeye sık sık çağrı yapmaktadır.¹⁴⁹ Böylece iman etmede, gereklerini yerine getirmede işlevsel aklın çok önemli bir fonksiyonu olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan için önemli ve genel bir bilgi kaynağı olan akıl, başlangıçta vahyin muhatabı olarak, Allah'ın gönderdiği vahyin hakikatini, sahihliğini bilmede, tanıklık etmede bir ölçü olarak genel bir kabul görse de hatta Allah'ın varlığını birliğini, ahireti, ahlaki iyilik ve kötülüklerin bilinmesinde akıl yeterli olsa bile bu alandaki yeterliliğinin, yeteneklerinin sınırlılığı söz konusudur. İşte tam bu noktada yani gaybi ve metafizik alanlarda vahyin kılavuzluğuna, rehberliğine gereksinim duyar. Vahiy, aklın idrak edemeyeceği konularda akli bilgilendirir, akla bu husus da bir takım temel bilgiler sunar ve onu metodik düşünebilmesi için yönlendirir. Bu anlamda vahiy, akılla bilinen bir kısım gerçekleri teyit ederken, diğer yandan da bilinmeyenleri bildirir. Dolayısıyla vahiy, Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, iman esaslarının mahiyeti, ahiret hayatını keyfiyeti ve imtihanın nasıllığını bilme noktasında, özellikle de ibadet ve şer'i konularda vahyin bilgilendirmesine ve yardımına ihtiyaç duyar.¹⁵⁰ O halde akıl ve vahiy arasındaki böyle bir durumun varlığından söz etmek, aklın vahye olan gereksinimini ortaya koyar.

trc.Hüseyin Atay), (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 26; İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelam* (Ankara 1981), 114; Kemal Işık, *Mâtürîdî Kelam Sisteminde, İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Ankara 1980), 30.

¹⁴⁸Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, trc. Adnan Bülent Baloğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2012), 35.

¹⁴⁹Bk. el-Fussilet 41/53-54; el-Bakara 2/269; el-Âl-i İmrân 3/19,191; el-En'âm 6/97,98; el-A'râf 7/32; el-Enfâl 8/42; el-Yûnus 10/100; el-Yûsuf 12/108; el-Ra'd 13/4; el-Nahl 16/67; el-Ankebût 29/20,43; el-Rûm 30/21; el-Zâriyât 51/20-21,49; el-Gaşiye 88/17-20.

¹⁵⁰Bk. Maturidî, *Tevilatü'l-Kur'an*,2:511; 4:112.

Bu bağlamda vahiy (Kur'an) zaten kendisini, insanın uyacağı mutlak gerçek, doğru bilgi,¹⁵¹ (hak,¹⁵² hadi,¹⁵³ hüccet,¹⁵⁴ beyyine,¹⁵⁵ nur,¹⁵⁶ ruh,¹⁵⁷ şifa,¹⁵⁸ rahmet,¹⁵⁹ rehber,¹⁶⁰ öğüt,¹⁶¹ hikmet,¹⁶² basiret,¹⁶³ furkân,¹⁶⁴ doğru yol,¹⁶⁵ delil,¹⁶⁶ burhan,¹⁶⁷ ve adaleti tesis eden,¹⁶⁸ hakikati gösteren sözlerin en güzeli olarak tarif ederek,¹⁶⁹ doğru yola, gerçek kurtuluşa, Allah'a, peygambere itaate, Allah'tan korkmaya, faydasız içi boş sözlerden uzak durmaya ve sözlerin en güzeline kulak vermeye çağırır.¹⁷⁰ Neticede Kur'an'a göre akıl ve vahiy birbirinin mütemmimidir, tamamlayıcısıdır, yardımcısıdır. Bu iki bilgi kaynağının tenakuzundan, tearuzundan, uyumsuzluğundan, söz edilemez. Ancak akıl ve vahyin birlikteliğinden uyumundan bahsedilebilir. Hak ve hakikatin peşinden koşan, gerçeği arayan kimse, bu iki bilgi kaynağının uyumuna, beraberliğine azami derecede dikkat etmelidir. Yoksa hakikate, doğruya ve isabetli bir fikre ulaşmak mümkün olmaz.

Sonuç

Vahyin bildirimleri, getirdikleri, aklın kabul etmediği, karşı çıktığı şeyler değil aksine bilmek istediği, ulaşmak istediği ve işini kolaylaştıran şeylerdir. Bu nedenle akıl ile vahiy birbirini nakseden, birbirleriyle çelişen, çatışan ve tearuz eden olgular değil, bilakis birbirini bütünleyen, birbirine yardım eden, Yüce Allah'ın insana lütfettiği bilgi kaynaklarıdır. Zira Kur'an, hakikate erişmede, vahyin gerçekliğini yani, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin doğru söyleyip söylemediğini tespit etmede, doğruyu, doğru yolu gösteren delilleri bilmede ve vahyi anlamada akla çok özel bir konum ve görev vermiştir.

¹⁵¹ Bk. el-Bakara 2/120, 145; el-Âl-i İmrân 3/19; el-Yûnus 10/93-94; el-Ra'd 13/37.

¹⁵² Bk. el-Bakara 2/126,176,213; el-Âl-i İmrân 3/3; el-Yûnus 10/35,108; el-Nahl 16/89; el-İsrâ 17/ 81; el-Zümer 39/41.

¹⁵³ Bk. el-Bakara 2/2,5,159; el-A'râf 7/207; el-Muhammed 47/5.

¹⁵⁴ Bk. el-Nahl 16/44,64; el-Yûsuf 12/10 ; İsfehani, *Müfredât*, 219.

¹⁵⁵ Bk. el-Bakara 2/159; el-Enfâl 9/42.

¹⁵⁶ Bk. el-Nisâ 4/174; el-A'râf 7/157; el-Şûrâ 42/52.

¹⁵⁷ Bk. el-Şûrâ 42/52.

¹⁵⁸ Bk. el-İsrâ 17/82.

¹⁵⁹ Bk. el-A'râf 7/52, 203; el-Yûnus 10/57; el-Yûsuf 12/111; el-Nahl 16/64,89; el-İsrâ 17/82.

¹⁶⁰ Bk. el-Yûnus 10/57; el-Nahl 16/89.

¹⁶¹ Bk. el-Âl-i İmrân 3/138; el-Mâide 5/46; el-Yûnus 10/57.

¹⁶² Bk. el-Bakara 2/151; el-Âl-i İmrân 3/164; el-İsrâ 17/39.

¹⁶³ Bk. el-A'râf 17/203;el-Yûsuf 12/108

¹⁶⁴ Bk. el-Furkân 25/1.

¹⁶⁵ Bk. el-Fâtiha 1/6;el-Bakara 2/38; el-A'râf 7/52; el-Yûsuf 12/111; el-Mü'minûn 23/73.

¹⁶⁶ Bk. el-En'âm 6/104; el-Nahl 16 /44.

¹⁶⁷ Bk. el-Bakara 2/111; el-Nisâ 4/174.

¹⁶⁸ Bk. el-En'âm 6/115.

¹⁶⁹ Bk. el-Hac 22/24; el-Zümer 39/18,23;el-Leyl 92/6.

¹⁷⁰ Bk. el-A'râf 7/204; el-Tevbe 9/43; el-Nûr 24/54.

Dolayısıyla birinin tıkanıdığı yerde diğeri tıkanana yardım eder. Bu nedenden dolayı hiçbir zaman biri lider/önder durumunda olmamış, biri sıkışınca ötekine başvurmuştur. Bu anlamda vahiy, vahyin vahiy olduğunu bize bildirmesi açısından akla muhtaçtır. Zaten vahiy her zaman ve her yerde akla gitmeyi, akla güvenmeyi, akli çalıştırmayı tavsiye eder ve bunun için hiçbir şart ileri sürmez. Çünkü vahyin muhatabı akıldır. Bu anlamda vahiy akla işaret ederek kendisini akıl zemininde tartışır. Meşruluğunu akıldan alır. Yani akıl her hakikatin mizanıdır, ölçüsüdür. Hakikatin haklılığı akıl ile sabit olur. Menkulün sıhhati için sarih akla uygunluğu zorunludur. Zaten bu bağlamda Kur'an'da akla aykırı bir şey olamamasına rağmen akli aşan şeylerin varlığından söz edilebilir. Ancak akla aykırı olmak ile akli aşmak farklı şeylerdir. Akli aşan şeylerin akla aykırılığında bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu iki bilgi kaynağının aykırılığında, uyumsuzluğunda, zıtlığından bahsedilemez. Ancak akıl ve vahyin birlikteliğinden uyumundan söz edilebilir. Zira vahiy insanlığın dünyasını aydınlatan bir nurdur. Ancak o nurdan akılla istifade edilebilir. Gerçeği ve hakikati arayan kimse, bu iki bilgi kaynağının uyumuna, birlikteliğine azami derecede hassasiyet göstermelidir.

Kaynakça / Reference

- ABDÜLBAKİ, Muhammed Fuad. el-Mücemü'l- Müfehresli el-Fazi'l -Kur'ani'l -Kerim. İstanbul: Mektebetü'l -İslamiyye, 1984.
- AKBULUT, Ahmet. *Müslüman Kültüründe Kur'an'a Yabancılaşma süreci*. Ankara: OTTO Yayını, 2017.
- Arkoun, Muhammed, *Tarihyyetü'l-Fikri'l-Arabi*,(Arapçaya çev. Hişam Salih), Beyrut 1986.
- ATAY, Hüseyin. *Kur'an'da İman Esasları*. Ankara: Atay Yayınevi, 1998.
- ATAY, Hüseyin. *Kur'ana Göre Araştırmalar IV*. Ankara: Semih Ofset, 1995.
- ATAY, Hüseyin. *Kur'ana Göre Araştırmalar V*. Ankara: Semih Ofset, 1995.
- AYDIN, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir: D.E.Ü. Yayınları,1990.
- AYDIN, Mehmet. *İçe Kritik Bakış*. İstanbul: İyi Adam Yayınları, 1999.
- AYDIN, Mehmet S.. *İslam'ın Evrenselliği*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000.
- BAĞDADİ, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. *Şerefu Ashabil-Hadis*. thk. Mehmed Said Hatipoğlu Ankara, 1991.
- BİGİYEF, Musa Carullah. *Kitabu's-Sünne* (Mehmet Görmez). Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.

- CERRAHOĞLU, İsmail. Tefsir Usulü. Ankara: Semih Ofset, 1983.
- BOLAY, S. Hayri. "Akıl". T.D.V. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1989.
- BUHARİ, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah. *el Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- CEVİZCİ, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul, 2000.
- CÜRCANİ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Kitabü't- Tarifat*. Tahran, 1308.
- CÜRCANİ, Seyyid Şerif. *Şerhu'l- Mevakif*. trc. Ömer Türker). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- CÜVEYNİ, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Kitābü'l-İrşād*. trc. Adnan Bülent Baloğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- EBU ZEYD, Nasr Hamid. *el-İmam Şafii*. Kahire 1992.
- EBU ZEYD, Abdurrahman Abdulhadi. *Sultatu'n- Nass*. Beyrut, 1993.
- EŞ'ARİ, Ebü'l- Hasan, *Makalatü'l- İslamiyyin*. nşr. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1980.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi. *Günümüzde İtikadi İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayını, 2014.
- İBN. Hanbel, Ahmed,. *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- İBN. FARİS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu Mekayisi'l- Luga*. Beyrut, 1999.
- İBN FÜREK. *Mücerredü Makalati's- Şeyh Ebi'l- Hasan el Eş'arî*, nşr. Daniel Gimaret. Beyrut, 1986.
- İBN MANZUR, Ebu'l -Fazl Cemalleddin Muhammed b. Mükrim. *Lisanü'l- Arab*. Beyrut: Darü Sadır, 1990.
- İSFEHANİ, er-Ragıb, "Akıl", *Müfredatü el-Fazi'l- Kur'an*, thk. Saffan Adnan Davudi, Beyrut: ed-Darü's-Şamiyye 1997.
- İSFEHANİ, er-Ragıb, *Tafsilü'n-neş'eteyn ve tafsilü's-se'adeteyn*, nşr. Abdülmecid en-Neccar, Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1988.
- İSFEHANİ, er-Ragıb, *Kitabü'z-Zeri'a ila Mekarimi's-Şeria*, nşr. Ebu Yezid el-Acemi, Kahire: Darü's-Sahve, 1985.
- KADİ, Abdülcebbar, *Şerhu Usüli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, (Kahire, 1988),
- KADİ, Abdülcebbar, *el-Muğni*, nşr. Muhammed Ali en-Neccar, v.dğr, Kahire, 1965.
- MA 'LUF, Luis Müncid, Beyrut: Darü'l- Meşrik, 1986.

- MATURİDİ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Kitabu't-Tevhid*, (thk.Fethullah Huleyf) İstanbul.ts.
- MATURİDİ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilatü'l- Kur'an* Kontrol: Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005- 2011.
- MUHASİBİ. *Şerefü'l-Akl ve Mahiyetüh*, nşr. Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut, 1986.
- MUSLİM, Ebu'l-Huseyn Muslim ibn Haccac el-Kuşeyri. *el-Camiu's-sahih*. İstanbul, 1981.
- NEFESİ, Ebu'l- Muin Meymun b. Muhammed b. Muhammed b. Mechul. *Tabsiratü'l-Edille fi Usüli'd- Din*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 1993.
- NESEFİ, Ebu'l- Muin, *Bahru'l- Kelam Maturidî Akaidi*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.
- PEZDEVİ, Ebu'l-Yusr Muhammed. *Usuli'd-Din Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1988.
- RAZİ, Fahreddin. *Mefahitu'l-Gayb, Daru'l-Fikir*. Beyrut, 1981.
- RAZİ, Fahreddin, *el-Muhassal*. Kahire1991.
- RAZİ, Fahreddin, *Muhassal Kelama Giriş*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- SABUNİ, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekir. *el- Bidaye fi Usuli'd- Din Maturidîyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- TAFTAZANİ, Ömer b. Abdullah Sa'duddin. *Şerhu'l-Makasid*. thk. Abdurrahman Umeyr. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1998.
- TAFTAZANİ, Saduddin, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi Şerhu'l- Akaid*. .haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. "Akıl". İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1989.
- YAZIR, M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- ZEMAŞERİ, Ebu'l- Kasım Carullah Mahmut b. Ömer. *Tefsirül Keşşaf*. Beyrut: Darü'l-Magrife, 2005.
- ZEYNE, Hüsni. *el-Akl inde'l- Mu 'tezile*, Beyrut, 1978.

